

ПВС от 19 апреля 1943 года. Каторжный режим, как и режим в особых лагерях, отличался особой суровостью. Каторжане использовались на особо тяжелых работах, продолжительность рабочего дня даже по нормативам составляла 10 часов, не считая перерыва на обед; переписка, как правило, не разрешалась; они должны были носить специальную одежду с нашитыми личными номерами; содержались в особых бараках с решетками на окнах, находившимися на запоре и охраняемых стрелками. Норматив проживания составлял 1,6 кв.м на человека. В качестве наказания предусматривалось удлинение рабочего времени на 2 часа, перевод на более тяжелую работу, заключение в карцер на срок до 20 суток, арест и привлечение к уголовной ответственности с рассмотрением дел на Особом совещании [5, с.43-44].

С точки зрения морально-правовых критериев, принятых в цивилизованных обществах, сталинский террор и экономика принудительного труда являлась преступной. Широкое применение принуждения и возможность сверхэксплуатации заключенных была главным преимуществом лагерной экономики. Преждевременная гибель в Гулаге сотен тысяч людей, бессмысленное расточительство в каторжном труде сил и талантов, способных принести большую пользу на свободе, существенно ослабили трудовой потенциал страны. В силу дешевизны рабочей силы, государство использовало ее преступно и расточительно.

Представленные материалы сборника раскрывают многие вопросы идеологической, организационной и хозяйственной жизни лагерей, все положительные и отрицательные стороны различных отделов громоздкой лагерной системы и могут стать хорошим источником для характеристики всей деятельности лагерей и их управлений.

Использованная литература

1. Детков М.Г. Тюрьмы, лагеря и колонии России. – М.: «Вердикт-IM», 1999. – 448 с.
2. Кузнецова Е. КарЛАГ: по обе стороны «колючки». Сургут: Дефис, 2001. - 355с.
3. ГАКО. Ф. 1171. Оп. 1. Д. 400.
4. ГАКО Ф. 1171. Оп. 1 д. 691.
5. История сталинского ГУЛАГа. Конец 1920-х - первая половина 1950-х годов. Собрание документов в 7 томах. Том 3. Экономика Гулага. Отв. ред. и сост. О.В.Хлевнюк — М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2004. - 616 с.
6. Михеева Л.В. Спасск: история в документах. – Караганды, 2010. – 42 с.
7. Международное общество «Мемориал» «Система исправительно - трудовых лагерей в СССР [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.memo.ru/history/NKVD/GULAG/r3/r3-324.htm.

ЖАҢАҚАЛА АУДАНЫ КЕҢЕС ӨКІМЕТІНІҢ ОРНАУЫ ЖЫЛДАРЫНДА

Хайруллин А.С., магистрант

М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті,

Орал қ., Қазақстан

1917 жылғы қазанның аяғынан, шамамен, 1918 жылғы көктемге дейін большевиктер кең-байтақ империя аумағының басым көпшілігінде, оның ішінде Қазақстанда да социалистік революцияға қарсы күштерге тойтарыс бере отырып, Кеңес өкіметін орнатты. Революция жеңіске жеткен жағдайдағы елді басқару, бірінші кезекке жаңа қоғамның экономикалық негізін құру, оның әлеуметтік саясатын анықтау мен жүзеге асыру дегенді білдірді. Мұны Қазақстанда жүзеге асыру алғашқы кезде жеңіл көрінгені мен оңай іс болмады [1, 132].

1917 жылы көктемде (13 наурызда) Оралда патшаның тақтан тайғанын тойлаған қала жұртшылығының демонстрациясы болды. Осы күндері патша өкіметінің құлауын құптаған құттықтаулар Орал қаласына Темірден, Калмыковтан, Доссордан, Жылойдан, Сахарнов,

Ілбішін, Сламихин станицаларынан, Жымпиты, Елек, Покровск болыстарынан, Ойыл, Қаратөбе, Қызылқога және басқа қазақ болыстарынан келін түсті. 1917 жылдың жазында барлық елдегідей сияқты Батыс Қазақстан өлкесінде де қос өкімет орнады [2, 42 б].

Бірақ бұл елдің, кедей-жалшылардың патша орнынан түскендегі теңдік аламыз деген үміті жайдақ шамның отындай жалпылдап өшуге айналған еді. Бұл тұста елдегі бай-билер билік жібінің бір ұшын өз қолдарында ұстап, күшейтіп, насаттанып кетіп еді, қазақ елінде қазақ байларының өкіметін орнату бағыты белең ала бастаған.

С.Мендешұлы сияқты қазақ зиялылары земствоны жойып Кеңес өкіметін құрудың жолын қарастыруда болды. Бұл уақытта ел адамдары большевиктер мен меньшевиктер туралы ұзынқұлақтан естіп, «большевиктер кедейшіл көрінеді» дегенді біле бастаған. Сол себепті де большевиктердің аты естілгеннен ауыл арасына бай және кедей тобының жіктелісі күшейе түскен еді. Елдің кедейлері «сол большевиктер ауыл үстіне келсе, жауын бірге жаулап, атқа мінер едік» дейтін.

Қазан төңкерісінен кейін Ордаға кетіп, ондағы революциялық комитеттің бастығы болған Сейітқали Мендешев 1918 жылы наурызда Жаңақалаға келін, мұнда Кеңес үкіметінің табанын тартып, халықты жинап кеңес сайлауын өткізді. Оның төрағалығына Мұқтар Сәрсенбіұлы (мұғалім), мүшелігіне Хакім Ғабдешұлы (мұғалім), Елеусін Бұйраулық (мұғалім), Шабак Таңғатұлы, Қайырғали Жақыпбайұлы, Ғалым Жантұрсынұлы, Жақыпалы Шойтықұлы, Боқан Сетекбайұлы, кейін милицияда істеп 40-жылдарға дейін ұстаздық қызмет атқарған Ғабдолла Кербайұлы сайланды. Жаңақаланың әскери коменданты Бозай Аманғалиұлы белгіленіп, жұмысшы-шаруа милициясы құрамына Мендіғали Сүгірәліұлы, Шалабай Шұңқашұлы, Өтеш Сәрсенбайұлы, Мұхамбетқали Қауысұлы, Лұқпан Бектілеуұлы кірді Сары Бисенғалиұлы, Жанәділ Арыстанұлы, Тоқыш Қиланбекұлы жедел байланысшы болып бекіді. Одан бұрын қаңтар ішінде Новая-Казанка селолық Кеңесі ұйымдастырылып, оның бастығына майданнан оралғандардың ішіндегі ынта жігері күшті Ахметкерей Шамсетденұлы сайланған болатын. Сөйтіп Кеңес үкіметі, мұнда қантөгіссіз бейбіт жағдайда орнады. Майданнан қайтқандардан 11 сақшы ұйымдастырылды. Бұларға бір-бірден мылтық берілді [3, 33 б].

Осы жылы көктемде уездік съез шақырылып онда учаскелік Кеңестің құрамы бекітіліп Ордадағы губерниялық съезге өкілдер жіберілді. Бірақ бейнетсіз келген бұл рахат көпке созылмады. Мамырдың 23 күні Жаңақаланы Оралдан келген ақ казактар отряды басып алды. Қаладағы 11 сақшы (милиция) оларға қарсы тұра алмады. Оралдың атты казактары келгенде қала адамдары шырт ұйқыда жатыр еді. Және казак-орыстар келеді деген қауін болмайтын. Қаланы басып алған оралдық казактар саны 500-дей болғанымен олардың қаруы құсмылтық, бесатар, сойыл сияқты қару еді. Жаңақаланы барып басып аламыз деп аттан салған олардың шапқыншыларының арасында қара көбейту үшін атты жайдақ, жүгенсіз мінгендері де көп екен.

Бұл жолы олар адамдарды аса көп зәбірлемей, тіпті көп өзгеріс те жасамай, учаскелік кеңесті таратып, оның орнына Қорғаныс Комитетін құрып өз жайына кетті. Кеңес жұмысына белсене қатысып жүргендердің бірі Нұғыман Зәліұлы Ордаға кетті. Кеше патша орнынан түскенде қуғын көріп, енді ақтармен ауыз жаласып Қорғаныс комитеті құрамына кірген көкжалдардың арасында Нұрмағамбет Танатарұлы, Дәулетияр Көшпенұлы, Мауба Жұмаұлы, Бақтыгерей Құлманұлы, Сүндетқали Нұрсарыұлы, қашқын Есқара бар еді. Бұлардың қимыл-әрекетінің патша кезіндегі правитель Нұрымның ісінен жөнді айырмашылығы болған жоқ. Бұл кезде Ордада Кеңес өкіметі әбден орнығып, өз ісін кең құлашпен жүргізіп жатқан еді. Ордадағы Кеңес өкіметінің халық арасында істеп жатқан игі істері туралы хабар сыңараяқтай елден елге тарап, жарлы-жақыбайдың жүрегіне жылы тиіп, кедей табының мүддесін қозғай бастады. Сонымен бірге Ордада тұңғыш қазақ атты әскер полкі құрылып, ел ішінде Кеңес өкіметінің қолдауымен қазақ тілінде мектептер ашыла бастады. Оларда жұмыс істеу үшін 1918 жылғы күзде Жаңақаладағы ақтардың қол астынан Қайырғали Жақыпбайұлы, Хакім Әбдішұлы, Ишақат Бегәліұлы, Баймырза Қарменұлы, Шайдолла Ысмағұлұлы, Ғабдығали

Сұлтанұлы тағы басқалары Ордаға қашып барып, мұғалімдерді дайындау курсына оқуға түсті [3, 35 б].

1919 ж. наурыз айынан бастап Жаңақаланы ақтардан тазарту үшін Ордадағы Кеңес өкіметі әзірлік жұмысын жүргізе бастады. Орда мен Жаңақала арасындағы қатынас үзілді-кесілді тиылып қалған еді. Қарменұлы Баймырза Ордадағы әскери комиссариаттың жұмсауымен Жаңақалаға елеусіз келіп, жай-күйді біліп кетіп жүретін. 1919 жылдың көктемінде Таловкадағы Ефим Панченко басқаратын қызылдардың отряды Жаңақаладағы 30-ға тарта Оралдың ақ казактар әскерін үркітіп жіберіп, Жаңақалаға қашып келіп, паналап жүрген бай Әубекерді өлтіріп, қалада Кеңес өкіметін қайта орнатты. Панченко 40 шамалы қарулы қызыл әскер мен 50 шамалы қарусыз адамдарды ілестіріп, қара көбейтіп келіпті. Панченко Ефим қызыл партизан ретінде дербес пенсия алып, ұзақ өмір сүріп, соғыстан кейін Казталовкада қайтыс болды. Драматургия саласындағы тұңғыш көрнекті әдебиетшілердің бірі Ишанғали Меңдіхановтың әдеби творчествосына Мұхтар Әуезовте көңіл бөлген еді.

И.Меңдіхановтың халық сүйген қадірлі азамат екеніп мынадан да байқауға болады. Ол оқыс жағдайда қаза тапқаннан кейін Төртпішен ауылы Меңдіханов болысы атанып, 1925 жылы болыстар жойылғанға дейін соның атында болып келді Ишақанның атын тірілтіп, оның мұраларын жинастырып халық иелігіне жаратудың сәті енді түсіп отырған сияқты [4].

Арада көп уақыт өтпей-ақ Саратов Александров-Гай темір жол бойындағы Савенко селосы маңынан бас көтеріп, қашып шыққан Насаев деген банданың отряды келіп, Жаңақаладағы орыс-ноғай жігіттері еріксіз өз қатарына қосып алды. Атты казак бандыларына барып қосылған олар Панченкоға қарусыз, құрқол еріп келген Тоқсобаның екі жігітін ұстап алып, қылыштап өлтірді. Ақтардың қылыштары қанға боялды. Азамат соғысында ақ казактардан қазаға ұшыраған қызылға тілектестердің бас құрбаны осы Тоқсоба жігіттері еді.

1919 жылы қыркүйектің бірі күні Жаңақалада ақтарды атыспай қуып шығып, Ордадағы тұңғыш қазақтың жауынгер атты полкінің жігіттері Жаңақаланы жаудан босатты. Казак-орыстар қашып бара жатып, қызылдардың қалаға бір бөлек кірген 10 жігітін байқаусызда тұтқындап, жаяу айдап кетті [4].

Қызыл әскерлерді бастап келген белгілі азамат Сейіткерей Нұралыханұлы еді. Ордадан әскерлермен бірге Сейітқали Меңдешұлы, Нұғыман Зәліұлы, Аманғали Ахметұлы келіп, Жаңақалада ревком құрады. Қазақтың тұңғыш атты әскер полкінің жеңісі, ревкомның құрылуы елдің адамдарына үлкен жігер берді. Бір жұма ішінде қала, даладан келіп көптеген казак кедейлері қызыл әскер құрамына жазылады. Сексеннен аса жігіт өз еркімен әскер қатарына алынады. Олардың арасында Сапарәлі Дастайұлы, Хайруш Мұқашұлы, Дәулетияр Отаралыұлы, Ақтамғали Абдоллаұлы т.б. болды. Әскерге еркімен жазылғандардың арасында №10 Сарыкөл-Самар ауылында туған Ысмағұлұлы Шайекенде болды. Ол бірінші үлгілі атты әскер полкінде үлгілі-нұсқаушы болып істеген. Оны Таловка ауданына жұмсаған мандатта былай делінген: 1919 жылғы №169 бұл мандат Орда полкасы 1-үлгілі кеңестік қырғыз атты әскер үгітші-нұсқаушысы Ысмағұлұлы жолдасқа берілді. Ол қырғыздың жауынгерлік бөлімін толықтыру мақсатымен қырғыздың жауынгерлік комиссариатынан Таловка поселкасына командировкаға жіберілді. Бірақ органдар мен жауапты басшылар Ысмағұлұлы жолдасқа оның жауапты тапсырманы орындауы үшін тиісті көмек көрсетулері қажет.

Бірінші атты әскер полкінің көптеген жауынгерлері 1919 жылы Жаңақала еңбекшілері арасында саяси-үгіт жұмысын жүргізді. Олардың арасында Баймырза Қарменұлы, Әлмұханбетұлы, Ғабден Аязбайұлы, Ишақат Бегдәліұлы, Ғабдығали Сұлтанұлы, тағы басқалары болды [5, 116 б].

Әскерге жазылғандар өңкей елдің сіңірі шыққан кедейлері еді. Олармен бірге ақ казактарға қарсы болып, атқа мініп, қару ұстап жүрген Имаш Нарынғазыұлы партизан отряды да қызыл әскерлерге келіп қосылып, олардың қатарын толықтырды.

Бұл тұста ауылда тап жігі жыртылып айырылды. Елдің кедей жағы түгелімен большевиктердің тілеуін тілеп кетті. Бай, әлді, ауқатты жақтары казак-орыс жағында болып, шамасы келсе Оралға сөз тастап, ақтарға жәрдем ету талабында болды. Ұрыс, соғыс әдісін

жете үйрендегеніне қарамастан қызылдардың жас жауынгерлері бір рет оларға шабуыл жасап көрді. Сонымен Жаңақаладан қуылған ақтың әскерлері Қараөзеннің сол жағалауындағы 30-40 шақырым жердегі Мәстексай, Мухор (Казарма), Факеево (Бородино) селоларына бекінді.

С.Нұралыханұлы басқарған қызылдардың атты әскер отрядының алдында осы елді мекендерді жаудан тазарту міндеті қойылды. Оны орындауға А.Иванов, Бозай Аманғалиұлы, Баймырза Қарменұлы, Сапарәлі Достайұлы бастаған жауынгерлер тобы аттанды. Олар «Тастықұлак» пунктіне келген кезде Факеево селосын тіке шабуылмен алуға болмайтындығы, өйткені мұнда жау бекіісінің беріктігі, адам күшінің басымдылығы белгілі болды. «Кеңарал» жағынан соққы беру жөнінде ұйғарым жасалды. 1919 жылдың қыркүйек айының ортасы, түн, ай қараңғы, сылбыр жауын жауып тұр. Жау шебін барлап қайтуға солдат Темірғали Қойшыбайұлы жіберілді. Бірақ ол шалағайлық жасап, ақтардың қолына түсті. Ақтар одан қызылдардың «Кеңаралда» екенін біліп қойды.

Сөйтіп Таңсәріде ұрыс басталды. Кескілескен шайқас үстінде қызылдар жағынан Құсайын (фамилиясы белгісіз) және Мұқашұлы деген жігіттер ерлікпен қаза тапты. Ал взвод командирі Бозай Аманғалиұлы оң қолынан жеңіл жаралы болды. Күшінің басымдығына қарамастан ақтарға ойсырата соққы берілді. Олардан ондаған адам шығынға ұшырады.

Ұрыстың барысында жаудың күшті бекінген жері «Құмжық» өткелі алынды.

Бұл тұста ақтардың негізгі күші Александров Гай станциясында Жалпақтал (қазіргі Фурманово селосы) Қараөзеннің сол жағалауындағы орыс таловкасы, Орыс Көктерегі, Савенково селоларында болатын. «Кеңаралда» талқандалған жаудың бір бөлігі осы жерлерге, екіншісі-Жайық өзені бойына, әсіресе, Калмыково селосына қарай ығысты [3, 116 б].

«Кеңарал» ұрысынан кейін С.Нұралыханұлы өз әскерімен Жаңақала Қамыс-Самар өңірін аралап елге рух берін, 1919 жылдың желтоқсан айының бас кезінде 25-Чапаев дивизиясына келіп қосылды.

Үлгілі атты әскер полкінің бұл кезде Орда Гарнизонына екі-ақ эскадроны тұрған болатын. Полктің тең жартысынан астамының Чапаев дивизиясына қосылуға аттанғанын білген Нарын құмында паналап жүрген ақ казактардың атаманы Анохин бастаған отряд Ордаға тұтқиылдан шабуыл жасады. Ақ гвардияшылардың бұл тобын Нарынның атақты байлары Шәпен Омарұлы, Сұлтанияр Қалиұлы, Бектілеу, Көптілеу есімді ағайынды Алғазыұлдары бастап келген еді. Сөйтін Ордада сұрапыл соғыс болды. Ақ гвардияшылар Астраханнан қызыл армия бөлімдері келіп көмек бергенше қазақтың үлгілі атты әскерлерінің Орда гарнизонындағы жауынгерлердің біразын қолға түсірді. 1919 жылдың желтоқсанының 14 жұлдызынан 15-іне қараған түнде қолға түскен қызылдардың 80 солдатын ақтар қылыштап өлтірді. Сапқа тұрғызып айдап келіп, қылышты мойын тұстан сермеп, жігіттерді өлімше етін құлатып тұрған жау жендетінің алдына барғандардың арасында жаңақалалық Қисым Мырзағалиұлы мен Бүркіт Берешбайұлы да бар еді. Жақтан қылыш тиіп, шалажансар болып құлап, жау кеткеннен кейін жан шақырған олар, үй-үйді паналап, жарасын жазып кейін қызыл әскер полкіне келіп қосылды.

1919 жылдың желтоқсанының 16 жұлдызында ақ гвардияшылармен болған кескілескен шайқаста Орда қаласы жаудан азат етілді.

Қазақтың үлгілі атты әскер полкі 25-Чапаев дивизиясына қосылып Александров-Гай станциясын, Сламихин станциясын және тағы да басқа көптеген елді мекендерді ақтардан тазартты. Бұл полк жауынгерлері арасында біздің жаңақалалық жерлесіміз, өз еркімен атты әскер полкіне жазылған Дәулетияр Отаралыұлы болды. Ол Орал қаласын ерлікпен босатуға қатысқандардың бірі еді.

25-Чапаев дивизиясы құрамындағы қазақтың бірінші үлгілі атты әскері жаудан тазартқан жерлерде өкімет билігіне ие болды. Орда оқиғасынан бір апта кейін Жаңақалада да жергілікті өкімет басқару ісі қайта құрылған революциялық комитеттің қолына көшті.

1920 жылдың басында әкімшілік бөлінісі жағынан Жаңақала уез болып оның революциялық комитеті құрылғанда төрағалығына Ордадан жіберілген Қамыс-Самар бойының қазағы коммунист Нұғыман Зәліұлы тағайындалды.

Уездік оқу бөлімінің меңгерушісі болып Өтешқали Алмақұлы, милиция бөлімінің бастығы болып Хабиболла Досымұлы белгіленді. Кеңес партия жұмысы жанданды. Еңбекшілер арасында Кеңес өкіметінің маңызы мен мақсатын түсіндіру, қоғамдық істерді жолға қою қолға алына бастады. Партия топтары құрылып, партия қатарына кедей тобының өкілдері қабылданды. Сол тұста Жаңақалада коммунистік партия қатарына өткендер: Өтешқали Алмақов, Хабиболла Досымов, Хабер Хабибуллин, Мұхан Есенғалиев, Ғалым Жантұрсынов, Түменбай Құдайбергенов, Жанғазы Рахметов, Фохниса Абдрашитова, Ишахат Бегалиұлы, Баймырза Қарменұлы және тағы басқалары болды. Олардың қатары революция ісіне берілген Жаңақаладағы еңбекші халық өкілдері кедейлерден, ауыл белсенділерінен толықтырылып жатты.

1920 жылдың шілдесінде учаскелік (ауылдық) Кеңес сайлауы өтті. Бұл үшін уездік атқару комитеті жергілікті жерлерге өзінің көптеген өкілдері мен мүшелерін жіберді. Олар сайлау алдында біраз жұмыстар жүргізді [6, 56 б].

Сайлау уездің барлық 16 болысында өтті. Жергілікті кеңестердің бұл ісінде кедей, орташалар белсенділік көрсете алмай, атқару комитеттерінің құрамына бұрынғы патша заманында ел билеп қалған, ауыл байларының атқа мінер белсенділерінен толықтырылып жатты.

1920 жылдың шілдесінде учаскелік (ауылдық) Кеңес сайлауы өтті. Бұл үшін уездік атқару комитеті жергілікті жерлерге өзінің көптеген өкілдері мен мүшелерін жіберді. Олар сайлау алдында біраз жұмыстар жүргізді.

Сайлау уездің барлық 16 болысында өтті. Жергілікті кеңестердің бұл ісінде кедей, орташалар белсенділік көрсете алмай, атқару комитеттерінің құрамына бұрынғы патша заманында ел билеп қалған, ауыл байларының атқа мінер белсенділері көбірек өтті. Кеңес құрамында кедейлердің, орташалардың саны өте аз болды. Сондықтан биліктің бір пұшпағына қолы жеткен әлділерінің өкілдері 1923 жылғы «бұрынғы патша заманында әкімшілік билігіне араласып келген қанаушы тап өкілдерінің сайлау және сайлау құқын жоятын сайлау ережесі» шыққанға дейін Кеңестердің құрамында болып келеді.

1922 жылдың шілдесінде бұрынғы Нарын уезі әкімшілік территориялық жағынан екіге бөлінді.

Нарынның арғы беті Орда уезіне бағындырылды да, бергі беті Шалқар, Таубұйрат, Жиделі, Толыбай, Теректі және Бекетай ауылдары, Жаңақала уезінің әкімшілік территориясына енгізілді.

Жаңақала кеңестерінің уездік съезі шақырылды. Оған себеп болған жағдай бір жағынан, әкімшілік территориясының қайта бөлінуі болса, екіншіден уездік атқару комитетінің төрағасы болып келген Нұғыман Зәліұлы Қазақ КСР-і оқу халық комиссарының орынбасарлығы қызметіне ауысуы себеп болды.

Сонымен уездік съезд Нұғыман Зәліұлын босатып, оның орнына Өтешқали Алмақұлын сайлады. Уездік атқару комитеті төрағасының орынбасарлығына Ғабит Омарғалиев сайланды [6, 57 б].

1925 жылдың басында Бөкей Орал губерниясына қосылып, Орал губерниясы болды. Содан бастап бұрынғы уездер: Орда, Жаңақала, Жәнібек, Казталовка, Теңіз-енді ауданға айналды.

1930 жылдың күзінде Сламихин ауданы ажыратылып оның бір бөлігі Жаңақала ауданына екінші бөлігі Казталовка ауданына қарады. Сөйтіп, оның есебінен Жаңақала, Казталовка аудандары іріленді. Жаңақаланың аудан болып қалыптасуы осы кезден деп тарихқа енді.

Осыдан кең арналы бастау алған Жаңақала еңбекшілері өз ауданының құрылғанына 60 жыл толу мерекесін 1990 жылдың маусым айында салтанатты түрде атап өтті.

Жергілікті кеңестердің алдында тұрған басты міндет елді сол бандылардан қорғау, елдің тыныштығын қамтамасыз ету болды. Сөйтін олар 1920-1921 жылдары Жаңақала территориясында ақ казактар Насаевтің, Сапожковтың, Серовтың, Киселевтің және ауданның өз ішінен шыққан Сәрсен Дәрменовтың бүліктерін басу жолында көп жұмыстар істеді.

Уездік кеңестің аудандық комитеті өз жұмысын халықты қараңғылықтан шығаруға бағыттап отырып көп іс тындырды. Новая-Казанка селосында бірінші басқышты екі кластық (қазіргі орталау мектеп) мектеп ашты. Кейін татар бастауыш мектебін және орыс тұрғындарының өтінішімен жеті жылдық мектебін ұйымдастырып, олардың қалыпты жұмыс жасауына қамқоршы болды.

Уездік комитет жанынан құрылған сауаттандыру жөніндегі төтенше комиссия көп жұмыс істеді. Ол жасөспірімдермен бірге ересектерді оқытуға сауаты мол, оқыту қабілеті жеткілікті, ұстаған бағыты дұрыс адамдарды іріктеп ауылдарға жіберді.

Уездік кеңес өз жұмысында право қорғау органын құру, оның құрамын жергілікті адамдар есебінен толықтырумен үнемі шұғылданып отырды. Осыған орай ауданның ішкі істер бөлімі ыждағатты, білімді жергілікті адамдармен толықты. Ұзақ жылдар бойы ішкі істер бөлімінде жұмыс істеген Шәпен Бұлқашев, Жұппағамбет Исағалиев, Мұқтар Сәрсенбиев, Бозай Аманғалиев, Сүлеймен Жакин, Лұқпан Бектілеуов, Ниетбай Дәрібаев, Ғабит Омарғалиев т.б. сияқты Жаңақаланың түлектері-аға ұрпақ өкілдерінің жұмысы, олардың революция ісі үшін табандылықпен атқарған істері кейінгі ұрпақтың күні бүгінге дейін есінде.

Жаңа экономикалық саясат (НЭП) негізінде саудаға еркіндік берілді. Мұның өзі ауылдағы байлардың шаруасының біраз жандануына, орта шаруалардың, кедейлердің шаруашылығының әжептәуір әлденуіне, ал ұсақ колөнершілердің өз өнімдерінің түрін көбейтіп, оны базарға шығарып сатуға кеңінен жол ашты.

Мұның өзі соғыс зардабынан шұғыл арада құтылу молшылық көзін жасау үшін істелді. Осындай еркіндік бола тұрғанмен байлығы шамадан тыс тасып бара жатқандарды тежеу мемлекеттің өз қолында болатын.

Ал, Жаңақалада ауданның Таубұйрат, Жиделі, Шалқар, Ұмтыл, Бекетай, Қияқты, Толыбай, Теректі ауылдарының көптеген шаруалары Астрахань балық кәсіпшілігіне жылына екі мәрте барып, балық аулауды дағдыға айналдырып, тапқан табысымен үй шаруашылығының күнделікті қажетін өтеп отырды.

20-жылдың аяғына таман оба ауруынан қорыққан бірқатар ауыл адамдарына түгелімен қоныс аударуға тура келді. 27-ші ауыл түгелімен көшіріліп оны мекендеген халық Каменка, Бөрлі аудандарынан қоныс тепті. Ал, 12-ші түгелімен қазіргі Чапаев ауданынан көшірілді. Бірақ оның халқы жерсінбей, барған жерінен қайта көшін, ата-қонысымен қайта табысты. 21-ші ауылдан біраз әулет қазіргі Айдархан ауылының Кіші Айдархан атанған жеріне келін қоныстанып, кейін «Новый путь» колхозын құрды. 24-ші Бекетай ауылының біраз адамы көшіп келіп Қисық Қамыстың Қырқопа деген жерін мекендеді. Кейін, олар «Бірлік» колхозына қосылды.

Бұл жылдары ауданда тұтынушылар одағы, дайындау конторы, аудандық Кеңестің өкімшілігіне енетін мекемелер қалыптасты.

Жалпы, Жаңақала ауданы танымал, батыс Қазақстан облысы, ірі мал шаруашылығымен айналысатын аудан [7]. Аудан тарихында мал шаруашылығы саласындағы ірі өзгерістер осы Кеңес өкіметі орнағаннан кейін басталды. Бірақ бұл мәселе басқа деректер негізінде тереңірек баяндауды қажет етеді. Ендеше, әрі қарайғы Жаңақала ауданының тарихы келесі алдағы кезекке қалдырылды.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Қазақстан тарихы (көне заманнан бүгінге дейін). Бес томдық. 4- том.- Алматы: «Атамұра», 2010. 752 б., суретті, карталы.

2. Батыс Қазақстан облысы. Энциклопедия. – Алматы: «Арыс» баспасы, 2002. – 592 бет + 48 бет суретті жапсырма.
3. Қамыс-Самар-Жаңақала. Өткені мен бүгіні (I том). – Арыс, 2016 ж.
4. Бөкейдегі тұңғыш қазақ үкіметі // <http://gonzo.kz/blog/2642> (қаралған уақыты: 11.02.2022)
5. Қазақ мемлекеттілігі және Алашорда. Ұжымдық монография. – Алматы: «Литера-М» ЖШС, 2018. -720 б.
6. Известия Областного Комитета РКП (б), ноябрь-декабрь, 1922 г. №24//ҚР Президентінің архиві Қор-139, тізбе-1, байлам-139, іс-53 (56-57 бб)
7. Жаңақа ауданы // <https://rel.kz/zha-a-ala-audany/> (қаралған уақыты: 17.03.2022)

ҰЛЫ ОТАН СОҒЫСЫ ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ ХАЛЫҚТАРДЫҢ ДЕПОРТАЦИЯЛАНУЫ

Шаметов Б.Б., магистрант

Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті
Қарағанды қ, Қазақстан

Бүгінгі таңда тарихнама ғылымының аз зерттелген аспектісі ерекше қоғамдық-саяси феномен ретінде көрініс беретін тоталитаризм болып табылады. Өз кезегінде тоталитаризм Кеңес дәуіріндегі адамдардың, оның ішінде Қазақстандағы этнодемографиялық жағдайды өзгерткен республикаға жер аударылған халықтардың тағдырында маңызды рөл атқарды. Ұлы Отан соғысының басталуымен Еділ аймағында тұратын немістер бірінші болып жер аударылды. КСРО Жоғарғы Кеңесі Президиумының "Поволжье неміс автономиялық облысын тарату туралы" Жарлығы шығып, "Поволжье немістерін Қазақстанда орналастыру туралы" және "немістерді Грузия, Әзірбайжан және Армян КСР-нен көшіру туралы" қаулылар қабылданды. Неміс ұлтының барлық өкілдері депортацияға ұшырады: Еділ, Мәскеу, Украина, Кавказдан келген немістер, офицерлер мен сарбаздар майданнан шақырылды. Немістер күштеп қоныс аударуға ұшырағандардың ішіндегі ең ірі ұлттық топ болып табылады. 1941-1942 жылдары барлығы 1 209 430 неміс ұлтының өкілдері күштеп қоныс аударылды [1, 79 б.].

Оның ішінде Қарағанды облысының мемлекеттік мұрағатының деректері бойынша Қазақстанға 225 мыңнан 350 мыңға дейін адам жер аударылды. Басқа дереккөздер бойынша, соғыс кезінде Қазақстанға 420 мыңнан астам неміс халқы жер аударылды [2, 87 б.]. ҚР Бас прокуратурасының Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитеті мұрағатының деректері бойынша 1941 жылғы 10 желтоқсандағы жағдай бойынша ҚазССР облыстарында 34970 адам болған [1, 98 б.], ал 1942 жылғы 5 қаңтардағы жағдай бойынша 382102 адам болған [3, 98 б.].

Республикада арнайы қоныс аударушыларды қабылдауға дайындық алдын ала жүргізілді. КСРО Халық Комиссарлары Кеңесі мен Қазақстан КП (б) ОК-нің 1941 жылғы 1 қыркүйектегі "Саратов, Сталинград облыстарынан және Поволжье немістер Республикасынан қоныс аударушыларды қабылдау жөніндегі КСРО Халық Комиссарлары Кеңесі мен БКП (Б) ОК-нің а. ж. 26 тамыздағы қаулысын іске асыру жөніндегі іс-шаралар туралы" қаулысы бойынша қоныс аударушыларды қабылдау мен орналастыру үшін Қазақстан облыстарында облыстық штабтар құрылды 4, 97-98 б.].

Алайда облыстық ұйымдар қоныс аударушы немістерді қабылдауға және орналастыруға дайын болмай шықты. Қоныс аударушылар үшін жоспарланып салынған үйлер, олар келгенге дейін, елдің батыс аймақтарынан эвакуацияланған халықты орналастыру үшін берілді. КСРО Халық Комиссарлары Кеңесінің 1941 жылғы 21 қарашадағы өкімімен Куйбышев облысынан немістердің 1677 отбасы депортацияланды, сондай-ақ қалмақ АССР-нен тағы 6 мың неміс жер аударылды [4, 112 б.].